

סיכום –

קורס ההדרכה בתנועות הנוער

א. ריכוז הממצאים

בפרק זה מרוכזים הממצאים שנאספו במחקר, ותוארו בהרחבה בפרקים הקודמים. המילים המודגשות נבחרו כמרכזיות, ומופיעות בתרשים המודל שבהמשך.

תנועת הנוער

קורס ההדרכה מושפע ביסודו ממהותה של תנועת הנוער, שהיא כמובן שונה בכל תנועה ותנועה. בכלל זה הזכרנו את האידיאולוגיה הנבדלת של כל תנועה: החזון, הערכים, המטרות והיעדים שבשמם היא קיימת ופועלת. קורס ההדרכה מבוצע בדרך התואמת את האידיאולוגיה התנועתית, וכן הוא משמש במה להעברת האידיאולוגיה אל דור המדריכים הצעיר.

עוד הזכרנו את מסורת הפעילות בתנועה, כפי שהתפתחה במהלך השנים. המבנה של התנועה, התפקידים שיש בה לבני הנוער, הפעילות הנהוגה בה ואופני הפעולה. בכלל זה גם מסורות שנתהוו במהלך השנים לגבי מבנהו של קורס ההדרכה עצמו. עוד בהקשר זה הזכרנו שיש תנועות שבהן ההדרכה היא שיא ההתפתחות

של בני הנוער, ויש תנועות שבהן ההדרכה היא מדרגה נוספת בדרך אל ההגשמה כבוגרים.

מקור שוני נוסף הוא תוכנית ההדרכה של השכבה הצעירה, כלומר התוכנית שבוגרי הקורס נדרשים להפעיל בסניפים. בעניין זה מצאנו שלוש תבניות מרכזיות: יש מקרים שבהם המדריך הצעיר נדרש להעביר פעולה כתובה ומוכנה מראש, תוך שהוא מתאים אותה לקבוצתו; יש מקרים שבהם המדריך הצעיר מקבל נושא, מפתח עבורו מערך פעולה ומעביר אותה לחניכיו; ויש מקרים שבהם המדריך מקבל חלקים שונים מוכנים, ומרכיב מהם פעולה המותאמת לו ולקבוצתו.

משתנה רביעי ואחרון הנוגע לתנועה מתייחס אל שגרת הפעילות בסניפים. משתנה זה מבטא ייחוד לא רק ברמה התנועתית, אלא ברמה של כל סניף וסניף. הזכרנו מאפיינים אחדים, כגון מספר החניכים בסניף, הוותק של הסניף, בעלי התפקידים בסניף, המעורבות של ההורים, הקהילה והרשות המקומית, החתך הסוציו-אקונומי של האוכלוסייה, וכן המבנה הפיזי של הסניף, החצר והקרבה לשטחים פתוחים.

רציונל הקורס

על בסיס השונות של כל תנועה, מוגדר החלק השני במודל והוא רציונל הקורס. חלק זה מתייחס לשאלה: מדוע מתקיים קורס ההדרכה? מצאנו כי למרות השונות בין התנועות, התשובה לשאלה זאת אחידה למדי בכולן. ראשית, בכל התנועות מייחסים לקורס חשיבות רבה. חשיבות הקורס נובעת מכך שבמהלכו מעוצב דור הבוגרים הבא של התנועה, ומכאן שהקורס הוא אירוע המשפיע על דמות התנועה לשנים הקרובות.

בנוסף, מוגדרת ברציונל הקורס דמות המדריך האידיאלי או דמות בוגר הקורס. המדריך בכל התנועות נדרש לתכונות הבאות: מקרין יחס אוהב לחניכים, מקשיב ומשוחח; אחראי לשלומם של החניכים ואחראי על ביצוע תפקידו; יוזם וממציא מחדש, מעצב

את העולם לפי השקפת עולמו; נותן דוגמה אישית ומהווה אישיות לדוגמה; כריזמטי, אסרטיבי ובעל כושר הובלה. בנוסף המדריך הוא מקצועי בתפקידו, בכל הקשור לשליטה בתוכן, בערכים ובאתגרים העומדים לפניו; המדריך מזדהה עם התנועה, ואינו מזניח את היותו חניך בשכבת בני גילו לצד, ואפילו כחלק, מהתפקיד שהוא ממלא.

על יסוד דמות המדריך מוגדרות מטרות הקורס, שאותן ניתן לכנס לשלוש מטרות מרכזיות: הכשרה מקצועית להדרכה, חניכה במעבר משכבה צעירה לשכבה הבוגרת והעצמת התנועה. לגבי העצמת התנועה מצאנו מספר מטרות משנה, ובהן: מפגש חברתי ארצי, היכרות עם האידאולוגיה וההיסטוריה של התנועה וחיזוק מעמד מטה התנועה.

מבנה הקורס

על בסיס שני החלקים הראשונים: מהות התנועה ורציונל הקורס, נקבע החלק השלישי הנוגע למבנה הקורס. כאן ניתנת תשובה לשאלה: כיצד לבצע את ההכשרה התנועתית? ומצאנו כי יש לכך תשובות רבות ומגוונות ביותר. המשתנה הראשון נוגע לתפיסת החינוך בתנועה. בהכללה ניתן לזהות שלוש תפיסות למידה שונות הנהוגות בקורסי הדרכה: התפיסה הרווחת בחינוך הפורמלי, לפיה בעל ידע מקצועי מעביר באמצעות הסבר מלומד את הידע אל החניכים; התפיסה ההפוכה שתואמת את עקרונות החינוך הבלתי פורמלי, לפיה הידע נבנה אצל החניכים מתוך התנסות פעלתנית וחוויתית בעולם הממשי; ותפיסה שלישית שמהווה דרך ביניים, לפיה יש ידע מוגדר מראש, אך הוא מועבר לחניכים בהתנסות משחקית שמדגימה את מהותו.

משתנה שני נוגע לקשר בין הקורס השנתי והמסכם. הקורס השנתי מתקיים ברוב התנועות ומועבר בסניפים, ואילו הקורס המסכם מועבר בסוף השנה באחריות התנועה. מכאן שהקשר בין השניים

משקף את יחסי העבודה בין המטה והסניפים: מידת השליטה התנועתית או מידת האוטונומיה של הסניפים. מצאנו כי יש קורסים הנתפסים כאירוע מסכם (ואפילו טקסי) לתהליך לימודי שכולו מתרחש בסניפים במהלך השנה; יש קורסים שבהם יש חפיפה וחזרה על תכנים, גם אם הועברו במהלך השנה בסניפים, לצורך יישור קו תנועתי; ויש קורסים שמוגדרים כיחידה עצמאית וייחודית שאינה תלויה בקורס השנתי.

המשתנה המבני הבא נוגע למשך הקורס ולתנאי המקום בו הוא מתקיים. משך הקורס המסכם הוא מגוון, החל משלושה ימים ועד ארבעה-עשר ימים. אשר לתנאי המקום, ניתן לזהות שלושה סוגים של קורסים: פעולות בחדרי הרצאות ולינה והסעדה בתנאי אכסניה, כלומר מקום המשרת טוב יותר את הלמידה העיונית; תנאי שטח מלאים, לרבות לינה בשקי שינה ובישול עצמי, כמקום המשרת טוב יותר את הלמידה בהתנסות; ומיקום ביניים: תנאי שטח שבהם הלינה היא במיטות שדה, ארוחות קייטרינג ומרחבי למידה בחורשה שיש בהם כיסאות ולוח נייד.

המשתנה הבא נוגע להקפדה על סדר ומשמעת בקורס. מצאנו כי בכל הקורסים משרתים הסדר והמשמעת את תקינות חיי היומיום בקורס. בכלל זה חובת ההשתתפות בפעולות, הימנעות מאלימות, אלוהול ועישון, וכן הקפדה על הוראות הבטיחות וההיגיינה. יש למשמעת תפקידים נוספים, והם העלאת קרנו של הקורס כאירוע רציני, הגברת הקושי והאתגר שהקורס מציב בפני החניכים וכן טיפוח האחריות החברתית האחרותית של החניכים. עם זאת, יש תנועות שבהן בולט יותר מרכיב המשמעת המוטלת על החניכים מלמעלה, כערך בפני עצמו, ויש תנועות המחשיבות יותר את המשמעת הפונקציונלית, הנובעת מתוך הכרה פנימית של החניכים.

משתנה מבני נוסף הוא החלוקה לקבוצות. כאן מצאנו הבדל בין פעולות המתנהלות במבנה השכיח של התנועות: קבוצת חניכים עם מדריך, לבין פעולות המתנהלות במליאה של כלל חניכי הקורס. מבין אלה הפועלות בקבוצות יש הבדל בין קבוצות של חניכים בהתאם לסניפים שמהם הם באו, לבין קבוצות חניכים מעורבות מסניפים שונים. היתרון של קבוצות הסניפים הוא בהיכרות העמוקה של מדריך הקורס עם חניכיו, ושמירה על רצף למידה מהקורס השנתי בסניף. היתרון של קבוצות מעורבות הוא במפגש החברתי הארצי של חניכי התנועה, ובהגברת האתגר שבקורס, לנוכח הצורך של החניכים להסתגל לקבוצה חברתית חדשה.

המשתנה הבא נוגע למיון, בחירה והסמכה בקורס, משתנים הנובעים מתפיסת גוף הידע של הקורס. כאשר מניחים כי יש גוף ידע שמחייב כל מדריך, ושניתן להגדיר את גבולות גוף הידע הזה, אזי המסקנה תהיה שרק מי שרכש את גוף הידע יכול להיות מדריך בתנועה. במצב כזה יהיה מיון של המועמדים להדרכה על פי תכונות שמעידות שביכולתם לרכוש את גוף הידע, לא יהיה מרכיב של בחירה בתכנים, משום שאלה נקבעו בהגדרת גוף הידע כהכרחיים, ויהיה מבחן שמסכם את הקורס על מנת לזהות מי מבין הבוגרים רכש את גוף הידע. האפשרות האחרת היא להניח שתפקיד המדריך הוא סובייקטיבי, והוא נבנה על ידי כל מדריך ומדריכה מתוקף אישיותם וניסיונם. במקרה כזה לא יהיה מיון בכניסה לקורס, לא יהיה מדד אחיד שכולם חייבים לעמוד בו בסוף הקורס, ותניתן לחניכים מידה של בחירה בפעולות המתקיימות בקורס.

בפועל מצאנו כי בקורסים יש התייחסות מגוונת לשלושה משתנים אלה. בהכללה, המיון וההסמכה נעשים בעיקר על בסיס המוטיבציה של החניכים. כלומר, כל מי שרוצה להיות בקורס מוזמן, וכל מי שרוצה להתמיד בקורס עד סופו, יזכה להסמכה. הבחירה, שקיימת רק בחלק מהקורסים, מייצגת ממד של העברת אחריות לחניכים, וכן משמשת כדי למנוע חזרה על תכנים שהועברו

בקורס השנתי בסניפים. כך, חניך שלמד נושא מסוים בסניף יכול לבחור להשתתף בפעולה אחרת, שמעניינת אותו יותר.

משתנה מבני אחרון של הקורס נובע ממדריכי הקורס. כאן מצאנו הבדלים בגיל המדריכים ובדרך בחירתם. יש קורסים המועברים על ידי בני נוער מהשכבה הבוגרת, בוגרי כיתות י"א או י"ב, ויש קורסים המועברים על ידי בוגרי שנת י"ג (שנת שירות), חיילים בפרק המשימה או שכירים לאחר שירות צבאי. היתרון בבחירת חניכי שכבה בוגרת הוא בהעצמת תפקיד בני הנוער בתנועה. היתרון בבחירת בוגרים הוא בכך שנוצר לקורס מעמד בכיר יותר מבחינה מקצועית.

הכשרת מדריכי הקורס, גם היא אינה אחידה. יש קורסים שבהם מובאת בפני המדריכים תוכנית קורס כתובה, והם עוברים אותה בימי ההכנה "אחד לאחד". יש קורסים שבהם מדריכי הקורס שותפים לפיתוח הפעולות שיועברו בקורס. בדרך כלל החלוקה היא כזאת, שהתנועה קובעת את תכני הפעולות ואילו המדריכים אוטונומיים בבחירת דרכי ההעברה של הפעולות.

משתנה אחרון הנוגע למדריכים הוא דרך התנהלותם בקורס. ניתן לזהות שתי גישות: האחת היא שמדריך הקבוצה בקורס מעביר את כל הפעילויות, ממש כשם שעושה זאת מדריך בשגרת הפעילות בסניפי התנועה. הגישה מבליטה את תפיסת התפקיד של המדריך, כבעל אחריות מלאה אל מול קבוצת החניכים. גישה אחרת היא שרק חלק מהפעולות מועברות על ידי מדריכי הקבוצות, וחלק אחר מועבר באחריות מדריכים שהתמחו בנושא הפעולה. גישה זאת מבליטה את המקצועיות של העברת התכנים. לעתים מדובר במדריכים במעמד דומה למדריכי הקורס שמעבירים פעולה, ולעתים מדובר במרצים אורחים, חיצוניים לתנועה.

תכני הקורס

בחלק הרביעי והאחרון של המודל מוגדרים תכני הקורס, או תכולת

הקורס, כמענה לשאלה: במה עוסקים בקורס? או – מה מועבר בו לחניכים? קיים דמיון רב בין התכנים לבין מטרות הקורס, ובהתאם מצאנו שהתכנים בכל הקורסים דומים למדי.

פרק התוכן המרכזי כולל את ההכשרה להדרכה. בכלל זה למידה על: הפעולה כמרחב בטוח והוגן, גם בהיבט הפיזי של הימנעות מסכנות, וגם בהיבט הפסיכולוגי של יצירת מרחב פעולה הוגן כלפי כולם; מטרות ההדרכה בתנועת הנוער; טיב הקשר הבינ-אישי עם החניכים והנהגה של הקבוצה; התמודדות עם מצבים שונים בהדרכה; היכרות עם מאפייני הגיל הפסיכולוגיים של החניכים; היכולת לתכנן ולפתח יחידת הדרכה (פעולה) ומערכי הדרכה; והיכרות עם דרכי הדרכה מגוונות: עמידה מול קהל, בנק מתודות לפעילות חדר ודרכי הדרכה בחוץ.

פרק תוכן שני בתכני הקורס, שהוא נספח לקודם אך בעל חשיבות בולטת בכל התנועות, הוא ההתנסות בהדרכה. הכוונה להתנסות בתפקידי אחריות הקשורים לחיי היומיום בקורס, התנסות בעמידה מול קהל, התנסות בהדרכה קצרה המשולבת בפעולות הקורס (כגון הדרכת תחנה בטיול), התנסות בפיתוח מערך פעולה, והתנסות בהעברת פעולה לקבוצה.

פרק תוכן שלישי כולל את החניכה לבגרות. כאן מועבר לחניכים, בהזדמנויות שונות, המסר שהקורס מייצג את המעבר שלהם מהשכבה הצעירה לבוגרת, דהיינו מתפקיד מקבלים לתפקיד יוזמים ונותנים. עוד לומדים החניכים על דמותו של חבר השכבה הבוגרת, גם אם אינו מדרוך, ובעיקר מודגשת נכונותו לפעול במסגרת התנועה. בנוסף מועבר מסר למי שימלאו תפקידי הדרכה, שחובתם להמשיך להקדיש מזמנם גם לחברות בקבוצת בני גילם כחניכים. לבסוף, כולל פרק תוכן זה את טקס המעבר, שבמרכזו הדרישה לאחריות חברתית.

פרק תוכן אחרון בקורס נוגע להעצמת התנועה. הקורס מתנהל במסגרת תנועתית ארצית, ומכאן מייצג את התנועה כבית התורה החינוכית. כמו כן משולבות בקורס פעולות בנושא התנועה: תולדותיה ומשנתה החברתית והחינוכית. יש בקורס מרכיב חשוב של מפגש חברתי ארצי של בני השכבה, ומכאן מועבר להם מושג מוחשי לגבי קיומה של התנועה שמעבר לסניף המוכר להם. ולבסוף כולל פרק זה מרכיבים סמליים אחדים, כגון סמלים חזותיים וסמלים מבניים. כל מה שניתן לכלול ב"תמונת המחנה" של הקורס משקף את התנועה עצמה, כיוון שהוא מתוכנן ומבוצע על ידי מטה התנועה.

ב. מודל קורס ההדרכה – הקורס הוא בבואת התנועה

מכלל המידע שנאסף, ערכנו מודל כללי המתאר את קורסי ההדרכה של תנועות הנוער.

במודל ארבעה חלקים, שניים מהם דומים למדי בכל התנועות והם מסומנים באדום, השניים האחרים מגוונים, זוכים לביטויים שונים בכל תנועה ותנועה ומסומנים בירוק.

המודל שנוצר מבטא דמיון רב בין תנועות הנוער ברציונל הקורס, כגון דמות המדריך בוגר הקורס ומטרות הקורס, וכן בפרקי התוכן של הקורס. עם זאת, בכל הקשור למבנה של הקורס מצאנו מגוון עצום של דרכים, שיטות ואמצעים הייחודיים לכל תנועה. במצב זה עולה השאלה: כיצד קורה שעבור אותן מטרות קורס ועבור אותם תכני קורס נוצרים קורסים כה שונים? וגם: מדוע צריך קורסים כה שונים עבור אותן מטרות ותכנים?

התשובה שלנו היא שלמעשה, כל אחד מהקורסים מהווה מודל לתנועת הנוער עצמה. מעין "מיני תנועה" למשך כמה ימים. בהיות

מודל קורס ההדרכה

הקורס תכני	הקורס מבנה	הקורס רציונל	התנועה
הכשרה להדרכה	תפיסת החינוך	חשיבות הקורס	אידיאולוגיה
התנסות בהדרכה	שנתי ומסכם	זמות המדריך	מסורת תנועתית
חניכה לבגרות	משך ומקום	מטרות הקורס	תוכניות הדרכה
העצמת התנועה	סדר ומשמעת		שגרה בסניפים
	קבוצות ומליאה		
	מיון בחירה והסמכה		
	מדריכי הקורס		

הקורס מתוכנן ומבוצע בידי מטה התנועה, שוקדת כל תנועה להציג לדור הבוגרים הבא שלה את "התנועה" כפי שהיא מובנת על ידי ראשיה.

ומהי התנועה? המבנה הארגוני של קבוצות, מדריכים ובעלי תפקידים; החוקים והנורמות המסדירים את פעולתה; התכנים שחשוב לה להדגיש מתוך כלל התכנים הרלוונטיים לקורס; האנשים המרכיבים את התנועה; סדר הזמן וסדר המרחב; ועוד. הדבר מקבל ביטוי בפרטים הקטנים ביותר, כפי שכתבנו כבר לעיל: כל מה שניתן לכלול ב"תמונת המחנה" של הקורס, משקף את התנועה עצמה.

כללו של דבר, לא רק שקורס ההדרכה לא יכול להיות מועבר על ידי גורם חיצוני לתנועות הנוער, אלא שגם לא ניתן לערוך קורס אחד (או אחדים) עבור כל תנועות הנוער. המגוון העצום של מבני הקורס בתנועות הנוער מוכיח שלכל תנועה יש ייחוד משלה, ושהוא מבוטא במהלך קורס ההדרכה, ואף מועבר מדור לדור במהלכו.

ג. מתבגרים בתנועה – הכשרה, חניכה והעצמה

בפרק מסכם זה, ריכזנו כמה נושאים שהוזכרו בפרקים הקודמים, ושראוים לדעתנו להבלטה ולהדגשה.

קורס מגוון העונה על שלוש מטרותיו
בפרק המבוא הגדרנו שלוש מטרות לקיומה של הדרכה והנהגה בידי הנוער: הדרכה של חניכים צעירים, חינוך לאחריות ופעולה של המדריכים עצמם, והעצמה של התנועה. ואכן, שלוש מטרות אלה קיבלו ממש בממצאי המחקר. הקורסים שבהם צפינו הרשימו אותנו בעושרם הפנימי. מדובר באירוע מגוון ובו שלושה רבדים.

1. הכשרה להדרכה: קשת התכנים והפעולות הקשורות להכשרה לתפקיד המדריך היא עצומה, ונגזרת מתחומי דעת מקצועיים, בהם: פדגוגיה (תפיסת החינוך), פסיכולוגיה התפתחותית, סוציולוגיה (הנחיית קבוצות), דידקטיקה (פיתוח הדרכה), מתודולוגיה (דרכי החינוך) וכל הקשור לארגון ומינהל בחינוך. כל אלה מועברים לחניכים בממד התיאורטי שלהם, כלומר ידיעה והבנה של הדברים, וגם בממד המעשי שלהם, כלומר התנסות ביישום.

2. חניכה לבגרות: המעבר משכבה צעירה לשכבה בוגרת הוא למעשה המעבר מעמדת חניכים פסיביים שמשתתפים בפעולות, לעמדת פעילים אשר יוזמים, מדריכים, מנהלים ומנהיגים את הפעולות. לצד כלים מעשיים לביצוע תפקידם החדש, רווי הקורס במסרים גלויים וסמויים שנועדו לדרבן את החניכים לבצע את המעבר. למשל, מסר גלוי הוא האזכור החוזר מצד מדריכי הקורס, בהזדמנויות שונות, שזאת הציפייה מהחניכים; ומסר סמוי הוא בהעברת יותר ויותר תפקידי אחריות, כבר במהלך הקורס, אל החניכים. מילים כגון "אחריות", "מנהיגות", "דוגמה אישית", "הובלה" וכיוצא באלה, חוזרות שוב ושוב במערכי הפעילות ובשגרת הקורס.

נוסף על כך, ברוב התנועות הקורס מתוכנן כך שיש בו כמה אתגרי קושי, שהחניכים נדרשים לעמוד בהם ולהתגבר עליהם. הקושי מעצים את דרישות המעבר, וההתגברות מחזקת את תחושת היכולת של כל חניך וחניכה. בסופו של המעבר עומדים החניכים במסדר הסיום, והופכים באופן טקסי לבעלי "אחריות חברתית".

3. העצמת התנועה: ממד זה מתקיים בזכות המפגש השכבתי הארצי. מפגש זה, כפי שהוצג, משרת שתי מטרות מרכזיות. ראשית, זוהי התנועה. כלומר, עצם המגע הבלתי אמצעי החדש, עם חניכים מסניפים ומיישובים שונים, יוצר אצל החניכים תמונה מוחשית לקיומה של התנועה. עד לקורס הכירו החניכים רק את הסניף שלהם, ומעתה יש להם נקודות אחיזה ליצירת התמונה הגדולה

על סניפים אחרים, כמו גם על מטה התנועה. כאשר ייפגשו בעתיד במחנות ובטיולים תנועתיים הם יזהו אנשים שהכירו בקורס, ואפשר שאנשים רחוקים יכירו אותם. מעתה הם אינם אנונימיים, ובכך תתעצם תחושת השייכות שלהם לתנועה.

היבט נוסף של המפגש הארצי הודגש בעיקר בשיחות עם חניכים בוגרי הקורס, כמה חודשים לאחר שהסתיים. הם העידו שרכשו בקורס כישורים חברתיים, כלומר שלמדו להכיר את הזולת (האחר) ולחיות איתו בצוותא. ברוב הקורסים פועלים החניכים בקבוצות מעורבות של חניכים מסניפים שונים, שלא הכירו קודם לכן. תהליך בניית הקבוצה וגיבושה הוא זה שמלמד אותם, בדרך של התנסות ממשיה, כיצד עושים זאת: כיצד מתחברים וכיצד מנהלים חיים יחד.

מכלל זה מתברר ייחודו של קורס ההדרכה בתנועות הנוער. זה אינו קורס מקצועי שניתן לעבור אותו במסגרת מקצועית אחרת, אלא קורס ייחודי התפור בהתאם לצרכים הספציפיים של כל אחת מתנועות הנוער. נושא זה יודגש בסעיף הבא.

אתגר גבולות האוטונומיה

קורס ההדרכה מאתגר את תנועות הנוער לצעוד על הגבול שבין האחדה מטעם התנועה לבין אוטונומיה של הסניפים ושל המדריכים, וכן על הגבול שבין הכשרה מקצועית לתפקיד שמוגדר מראש לבין מתן אפשרות לכל החניכים והחניכות להתנסות בהדרכה ובמנהיגות, אם רק ירצו בכך.

אשר להיבט ההאחדה התנועתית, הרי מצד אחד הקורס שנערך בקיץ הוא קורס אחד מטעם התנועה לכל החניכים. אולם לפניו מתקיים קורס שנתי בסניפים, ומצאנו גישות שונות להתאמה בין הקורסים השנתי והמסכם: חזרה על התכנים השנתיים, מתוך כוונה "ליישר קו" בין כל המדריכים; קורס מסכם המציג חוויה שונה, כנדרב נוסף על מה שהועבר במהלך השנה; וקורס שמהווה המשך ישיר לקורס

השנתי, תוך שמירה על קבוצות הסניפים. נראה שכל האפשרויות אינן מבטלות את האוטונומיה של הסניפים, אלא מבטאות דרכים שונות לתיאום ולהתאמה בין מטה התנועה לבין הסניפים. בכל הנוגע לתפקיד המדריך, מצאנו שיש ידע, מיומנויות ותכונות אישיות המגדירים את התפקיד, ואף שיש דמיון רב בין התנועות, כך שבכולן הגדירו במונחים דומים את דמות בוגר הקורס האידיאלי. עם זאת, קורסי ההדרכה אכן פתוחים בפני כולם. מצאנו שכמעט ואין מיון לפי תנאי קבלה לקורס, יש מידה של בחירה שניתנת לחניכים במהלך הקורס, וכמעט שאין קריטריונים או מבחנים להסמכה לתפקיד. למעשה, הקריטריון המרכזי לקבלה או להסמכה הוא הרצון של כל חניכה וחניך לשמש כמדריכים. מכאן שהתנועות מכירות בתפקידן לאפשר לכל החניכים להתנסות בתפקידי הדרכה ומנהיגות, והן רואות בכך פרק תוכן חינוכי עבור חניכי השכבה הבוגרת, יותר מאשר מבחן ביצוע של תפקיד מחייב.

הגבול שבין האחדה לבין אוטונומיה, והגבול שבין מקצוענות לבין "פתוח לכול", אינם כה מוחלטים. בסופו של דבר, מצליחה כל תנועה להגדיר את הגבולות המתאימים לה, באמצעות מבנה הקורס שהיא מפעילה.

האתגר הפרדגוגי-מתודולוגי בקורס

המשתנים הרבים שנסקרו במחקר מבטאים שתי גישות חינוכיות נבדלות: חינוך המופעל על החניכים מבחוץ, ומשקף הנחה שעליהם לרכוש ידע מוגדר ומובחן; וחינוך המתהווה מתוך החניכים, לנוכח ההתנסות שהם עוברים במפגש עם הידע.

לכאורה, ניתן היה לצפות שתהיה הלימה בין המשתנים השונים שנבדקו לבין הגישה החינוכית. למשל, שבתנועה שבה נתפס הידע כדבר מה "ידוע" שיש להעביר לחניכים תהיה תוכנית קורס סדורה ומחייבת שנכתבה בידי מומחים, שהמדריכים יהיו מבוגרים ומקצועיים, שהקורס יתקיים בחדרי כיתות ובתנאים נוחים ללמידה

עיונית, שהמשמעת תהיה הדוקה, שיתקיימו מיון והערכה, שקבוצות החניכים תהינה הומוגניות, וכך הלאה. באופן זהה גם למצב ההפוך: תנועה שמכירה בהתהוות הידע אצל כל חניך וחניכה תפעיל קורס גמיש יותר, מתוך מחויבות פנימית, בקבוצות הטרוגניות, בתנאי שטח, עם מדריכים שמניעים תהליך וכך הלאה.

הממצאים מעידים שלא זה המצב. אין קשר אחיד ורציף בין התפיסה החינוכית לבין השיטות והאמצעים שבהם נעשה שימוש, כלומר אין קשר אחיד ורציף בין הפדגוגיה לבין המתודולוגיה. למשל, יש קורסים שבהם נהוגה משמעת חיצונית נוקשה, אולם תוכנית הקורס היא גמישה ונכתבת על ידי מדריכי הקורס בעצמם. יש קורסים שנערכים בחדרי הכיתות לטובת למידה עיונית, אולם לחניכים ניתנת מידה רבה של בחירה או מעורבות.

אחת האפשרויות להבין זאת היא בחזרה אל הגדרת החינוך הבלתי פורמלי, שהוצגה בראשית פרק המבוא. זהו דפוס חינוך שאינו נשמע לחוקיות נתונה. מי אשר מתפלא על חוסר האחידות והרציפות עושה זאת, ככל הנראה, בהשפעת החינוך הפורמלי, אשר יצר תבניות אחידות ש"חינוך" אמור להישמע להן. תנועות הנוער מממשות גישה חינוכית גמישה, שממציאה עצמה מחדש בכל מקום וזמן, באמצעות בעלי התפקידים שמקבלים את ההחלטות.

הכרעות מתוך שיקול הדעת

בהמשך לדברים האחרונים, התרשמנו מעוצמת שיקול הדעת המופעל בכל תנועה בעת הכרעה לגבי מבנה הקורס. כאשר שאלנו מדוע נוהגים בקורס כך ולא אחרת, קיבלנו תשובות המעידות על תהליך חשיבה משמעותי. זה לא באקראי אלא משום שמטה התנועה, רכזי הקורסים וצוותי ההדרכה בקורסים הגיעו למסקנה שכך נכון שיהיה.

דוגמה יפה שמדגימה את הדבר מצאנו כאשר בחנו את הבחירה במקום שבו נערך הקורס. תנועות שבחרו לקיים את הקורס במתקן

שיש בו חדרי פעילות, עשו זאת משום שהגיעו למסקנה שסביבה זאת תומכת בלמידה טוב יותר מאשר סביבת השטח הפתוח. מנגד, תנועות שבחרו לקיים את הקורס בשטח, עשו זאת משום שהגיעו לאותה מסקנה ממש: שהסביבה הפתוחה משרתת את הלמידה שהם מבקשים להשיג. הראשונים התכוונו ללמידה עיונית, והאחרונים התכוונו ללמידה מתוך התנסות.

אין זה תפקידנו לחפש איזו גישה טובה יותר, או צודקת יותר, אלא להאיר את העובדה שהאחראים לקיום כל קורס דנו בדברים והגיעו להחלטות אשר משרתות בצורה הטובה ביותר את השקפת עולמם. כאשר ברוב הקורסים מוצגת בפני בוגרי הקורס הקריאה להיות יוזמים ופעילים, ולממש את עצמם בהדרכה, הרי שבקורס הדרכה מודגם בפני החניכים מהלך זה בדיוק: הדברים לא קורים כדרך אגב, אלא על יסוד שיקול דעת, הכרה והכרעה שכך נכון.

הקורס מדגים ומלמד את עקרונות החינוך בתנועות הנוער

נסכם את המחקר בחזרה אל מאפייני הפעולה של החינוך בתנועות הנוער, כפי שהגדרנו במחקר קודם, ותוארו בפרק המבוא. הזכרנו את הציפייה שלנו שהקורס עצמו יתנהל על פי מאפיינים אלה, וכן שחניכי הקורס, כמדריכים לעתיד, ילמדו להכיר ולהשתמש במאפיינים אלה.

ביסוד הדברים ניצבים המאפיינים המבניים שעל פיהם פועלת תנועת הנוער. בראש ובראשונה קורס ההדרכה, בדומה לתנועת הנוער, מופעל באמצעות מבנה של קבוצות חניכים שיש להן מדריכים. מעל ולצד יחידת הבסיס של קבוצה ומדריך יש בעלי תפקידים תומכים, שההיררכיה ביניהם ידועה ומוסכמת. הקבוצות פועלות בתחומי תוכן ידוע, במרחב פיזי מוגדר, ועל פי לוח זמנים מתוכנן. כמו כן, יש נהלים ברורים השומרים על שגרת חיים תקינה

בקורס. כפי שמצאנו, חניך שחורג מהנהלים המוסכמים עלול להיות מורחק מהקורס.

המבנה הבסיסי לא רק מתקיים בקורס, אלא אף נלמד בו. ברוב הקורסים יש פעולות שמיוחדות להיכרות עם התנועה ודרכי פעולתה, ובמיוחד עם דמות המדריך ותפקידו. כמו כן יש פעולות המציגות בפני החניכים את נהלי הקורס, ואף את החשיבות בהגדרת גבולות ברורים לחניכים, ובשמירה על מרחב בטוח מבחינה פיזית והוגן מבחינה פסיכולוגית. בכך, לומד דור המדריכים הבא את המאפיינים המבניים ההכרחיים לקיומה של התנועה.

ברמה הבאה ישנם מאפיינים מאפשרים, שיוצרים מידה של גמישות וחופש בחירה. בתחום זה נדגיש כי בכל הקורסים החניכים מצטרפים לקורס על פי בחירתם, אין חובה. יתרה מזאת, מצאנו שהמוטיבציה והרצון של חניך להשתתף בקורס ולהתמיד בו, מהווה את הקריטריון המרכזי לקבלת החניך לקורס וכן להסמכה שלו בסיום הקורס. מכאן – שמאפיין ההצטרפות החופשית, כמאפיין מרכזי של חופש, נשמר בקורסים. מאפיין זה גם נלמד בקורס ככלי עבודה למדריכי העתיד. בפעולות כגון כיצד לגייס חניכים חדשים לתנועה, וכיצד להוביל ולהניע חניכים בשגרת הפעילות, לומדים המדריכים הצעירים שחניכים לא יבואו לפעולות אם הם, כמדריכים, לא יניעו (או ינהיגו) אותם לבחור לעשות זאת.

הגמישות בולטת אף היא בקורסים. לעתים החניכים פועלים בקבוצות, לעתים בצוותים או כבודדים, ולעתים במליאה של כל חניכי הקורס. יש לוח זמנים מתוכנן, אולם לא פעם עוצרים אותו ומשנים אותו, משום שדבר מה אחר נמצא חשוב יותר. לעתים הם עוסקים בתוכן מסוג אחד, עיוני למשל, ומיד עוברים לתוכן מסוג אחר, מעשי. לעתים הם נדרשים להקשיב, ולעתים לפעול. גם מאפיין זה נלמד בקורס ככלי עבודה של מדריכי העתיד. למשל, בכל הקורסים לומדים החניכים לתכנן פעולה, או לכל הפחות להתאים פעולה כתובה לקבוצה שלהם. כלומר, נותנים בידיהם

כלים לשנות את הפעולה בהתאם לתנאים השונים בכל קבוצה. כך לומדים גמישות.

קבוצת שלישית כוללת את המאפיינים המחברים, אשר שומרים את גבולות חופש הבחירה והגמישות כך שהפעולה לא תידרדר לכאוס. מה שמחבר את החניכים לתנועה הם הקשרים החברתיים, החוויה שבהתנסות והזהות המשותפת. כל אלה מופיעים בקורסים בעוצמה רבה. הממד החברתי הוזכר במיוחד לנוכח המפגש הארצי והצורך להכיר ולפעול יחד עם חניכים מסניפים שונים. הממד החברתי נמצא משמעותי ביותר בשיחות עם בוגרי הקורס, כמה חודשים לאחר שהסתיים. את ממד ההתנסות הזכרנו בפרק הדין בתכני הקורס ותכולתו. בפעולות רבות הלמידה היא בהתנסות, ובכל מקרה הדבר בולט יותר מאשר שימוש בלמידה פרונטלית עיונית. גם ממד הזהות הוזכר במחקר, בפרק הדין בהעצמת התנועה, הן באמצעות למידת תולדות התנועה ומשנתה, והן באמצעות הסמלה של המרחב שבו מתקיים הקורס.

חניכי הקורס לומדים להשתמש בממדים שהוזכרו באמצעות ההתנסות בהם. כלומר, מתוך האתגר החברתי שהם חווים בקורס הם לומדים על חשיבות הקשר החברתי בין החניכים בקבוצות שלהם בעתיד; מתוך החוויה החיובית של למידה בהתנסות בקורס הם לומדים שכך מתקיים החינוך בתנועות הנוער; ומתוך הרגשת השייכות הגוברת שלהם לנוכח היכרות עם התנועה וסמליה הם לומדים את החשיבות שבהעברת תחושת השייכות גם לחניכיהם. מלבד זאת, יש פעולות כגון "התמודדות עם מצבים", שבהן לומדים החניכים לפתור בעיות ואתגרים בקבוצתם; פעולות בנושא מגוון מתודות הדרכה, שבהן הם לומדים לתכנן ולהפעיל התנסויות לחניכיהם; ופעולות בנושא האידיאולוגיה התנועתית, שבהן הם לומדים לא רק הזדהות סמלית עם התנועה אלא גם רוכשים ידע על התנועה, ידע שיוכלו בעתיד להעביר לחניכיהם.

כללו של דבר, קורס ההדרכה בתנועות הנוער הוא קורס שמדגים ואף מלמד את עקרונות החינוך המיוחדים של תנועות הנוער. באמצעות הקורס הזה מניעות התנועות את עצמן על ציר הזמן – הן תמשכנה להתקיים בזכות העברת "התורה התנועתית" מדור לדור.

קורס ההדרכה של תנועת הנוער הוא הזרע שמצמיח ומבטיח את חיי התנועה לעתיד.